

stavovi i ocjene Komunističke partije, koja je već u ovim događajima vidjela prijelomni momenat na putu uspostavljanja diktatorskog režima.

Prilogom *O socijalnoj strukturi radništva Hrvatske u razdoblju između dva rata* zasnovanom na službenim statističkim i drugim, tiskanim, izvorima i podacima, autor Mira Kolar-Dimitrijević opisuje promjene osnovnih obilježja radničke klase Hrvatske u međuratnom razdoblju.

Podteme obrađuju: Osnovne karakteristike stanovništva Hrvatske po aktivnosti prema demografskim popisima, Kvantitativni razvoj radničke klase Hrvatske u međuratnom razdoblju, Distribucija radne snage po djelatnostima, Koncentracija radništva po gradovima, Kvalifikaciona struktura radnika, Ženska radna snaga, Starosna struktura radnika na području Hrvatske i Socijalno porijeklo radničke klase Hrvatske.

Ovaj prilog predstavlja pionirski rad kojim je prvi put u našoj historiografiji analizirana globalna struktura radničke klase Hrvatske u međuratnom razdoblju, tj. podloga na kojoj se razvijao radnički pokret i pripremala socijalna revolucija; po ovome, kao i po spoznajama do kojih je autor došao njenim proučavanjem, iznijetim u zaključku, ovaj se rad može uvrstiti među značajne doprinose izučavanju suvremene hrvatske povijesti.

Pošto je u prethodnom dvobroju časopisa (I—II 1969) tiskan prvi dio, u ovom broju objavljuje se nastavak, drugi dio, priloga Bosiljke Janjatović: *Sindikalni pokret u Hrvatskoj u razdoblju 1933—1936. s obzirom na politiku KPJ*.

U prvom dijelu sadržani su uvod i teme — Ekonomski i socijalni položaj radnika, Stav KPJ prema radu u Sindikatima i postepeno jačanje utjecaja komunista u URSSJ-ovim organizacijama, Opći radnički savez i njegov odnos prema drugim sindikalnim organizacijama, Obnavljanje Hrvatskog radničkog saveza i Ostale sindikalne organizacije. Drugi dio sadrži Razvoj i karakteristike štrajkaškog pokreta i zaključak.

Na ukupno 77 stranica, prilog Bosiljke Janjatović ističe se bogatstvom podataka i informacija za jedno relativno kratko ali važno razdoblje u povijesti sindikalnog pokreta u Hrvatskoj. Autoričina kronologija štrajkaškog pokreta u Hrvatskoj 1933—1935. i 1936. — koja se pominje u bilješkama — očito čini s objavljenim prilogom jednu širu cjelinu. Njenim objavljivanjem, ovom vrijednom prilogu dalo bi se još veći značaj, a zainteresiranim čitaocima približno koristan sadržaj.

Iz ostalih rubrika časopisa širi interes mogu imati: *Naša historiografija i povijesna publicistika o Zagrebu u narodnooslobodilačkoj borbi*, autor Narcisa Lengel-Krizman, *Povijesna literatura o Sindikalnom pokretu u Hrvatskoj između dva rata*, autor Bosiljka Janjatović, *Bibliografija literature o narodnooslobodilačkom ratu i socijalističkoj revoluciji u Hrvatskoj 1941—1945.* i *Prilog bibliografiji izvora za povijest Komunističke partije Hrvatske Saveza komunista Hrvatske*).

Ivica Cuculić

MIRJANA GROSS I DRAGOVAN ŠEPIĆ O FRANU SUPILU

Ove je godine (1970-e) na vrlo svečan način proslavljena 100-ta obljetnica rođenja Frana Supila; uz svečanosti, održana su i znanstvena savjetovanja u Dubrovniku, Rijeci i Zagrebu. Prigoda je, dakle, da se ukaže na neke radove, na autore koji su na znanstveni način dali uvid u život i rad Supilov.

Od mnogih autora koji se u svojim radovima bave Supilom kao središnjom ličnošću ili pak govore o njemu u vezi s pojedinim povijesnim zbiva-

njima, treba na prvom mjestu spomenuti profesoricu Filozofskog fakulteta dr Mirjanu Gross i profesora Fakulteta političkih nauka u Zagrebu dr Dragovana Šepića. Zato ovdje prenosim informativni osvrt na njihove radove o Supilu ili na radove u kojima se govori o njemu; ovaj osvrt je dio moga članka »Supilo u našoj literaturi«, koji će biti tiskan u prosi-
načkom broju riječkog časopisa »Kamov«.

Vladavina Hrvatsko-srpske koalicije 1906—1907. (izd. Instituta društvenih nauka, Odeljenje za istorijske nauke, Serija I — Monografije, Beograd, 1960, str. 250) je djelo u kojem je Mirjana Gross plastično prikazala Supilove, po shvaćanju mnogih, neobične poteze, kojima je došao do pobjede nekih svojih ideja, do stvaranja koalicije i doveo ju do vlasti (onamo kamo su i težili njeni predstavnici, ali, dakako, iz drugih razloga), kao i njegovo uspješno suprotstavljanje pritiscima, energično vođenje opstrukcije u ugarskom parlamentu, odolijevanje i Beču i Pešti. Autorica je pažljivo pratila Supilov razvoj kao političara kroz sve ovo razdoblje, analizirala političke akcije koje su ga dovele do vodstva u koaliciji, njegovu vještinu da se snađe u političkim labirintima, da održi svoju ideju na površini i pod najtežim uvjetima. Od nastajanja politike »novog kursa« i prikaza njegove gospodarske podloge, od borbe za vlast koja je sadržavala u sebi mukotrpne etape dogovaranja, izbornih akcija i pobjeda, stvaranja koalicione vlade i novih odnosa u Hrvatskoj, do sloma »novog kursa« u njegovom ishodištu, u Dalmaciji, i svršetaka vladavine Koalicije — nižu se glave i poglavlja ove knjige u kojima je — manje-više — središnja osoba upravo Frano Supilo. Od prvih početnih akcija, preko velikog osobnog uzdignuća 1906. (to je godina istodobnog početka njegove osobne tragedije, prema mišljenju M. Gross), kada se on stavlja na čelo koalicije i dolazi u svijetla hrvatskog političkog glumišta — onakav, kakav je već bio, trapav i nezgrapan — Supilo istodobno ostaje sam. Grossova je lijepo uočila: Supilo iza 1906. rijetko upotrebljava zamjenicu »mi«, u dopisivanju s Dalmatincima on piše: Vi u Dalmaciji, a oni u Zagrebu.

Dopuna ovoj knjizi je rasprava M. Gross: *Socijalna demokracija u Hrvatskoj i politika »novog kursa«*, (Radovi Filozofskog fakulteta, odsjek za povijest, 2, Zagreb, 1955, str. 5—38 a neke vrsti nastavka je vrlo temeljita studija: *Hrvatska uoči aneksije Bosne i Hercegovine* (Istorija XX veka, Zbornik radova, Beograd, 1962, str. 153—275). U prvoj se spisateljica osvrnula na Supilov odnos prema radništvu i socijaldemokraciji, te zaključila da je Supilo shvaćao svu tragičnost bijednog položaja radništva, pa da se, iako postoji jaz između njega »kao buržoaskog demokrata, i socijalne demokracije, koja se, makar samo na riječima, ipak izjašnjava za buduće socijalističko društvo« (str. 29), ne protivi socijalnim reformama unutar kapitalističkog društva. Supilo vjeruje »da bi ojačana reformistička socijalna demokracija bila korisna hrvatskoj ideji, koja može doći do cilja samo demokratskim putem«, ali se, stalno, boji pretjeranog utjecaja stranih socijalista na naše«. — U drugom tekstu Grossova ističe da Supila — kao realnog političara — slom »novog kursa« nije mogao izbaciti suviše daleko iz kolotečine; on, pored ostalog, kreće u novo političko taktiziranje, nastojeći postići promjenu političkog stanja u banskoj Hrvatskoj, ali s istim ciljem: aktivirati sve »nezavisne« političke snage za oživotvorenje njegova »novog kursa«.

Mirjana Gross se u posebnom članku osvrnula na Supilov boravak u Rijeci (*Supilo na Rijeci. Frano Supilo do početka prvog svjetskog rata*. Domeći, III, 3—4, Rijeka, 1970, str. 79—88). istakla je važnost njegova prelaska iz južne u zapadnu Hrvatsku, na stratešku točku, u Rijeku; koncizno je ukazala na Supilovo sudjelovanje u pobjedi Hrvatsko-srpske koalicije i na njegov osobni trijumf, te na Supila kao žrtvu jednog tragičnog doba u životu Hrvata, kada nije uspio onemogućiti razvoj političkog života — punog ništavila — koji je vodio Hrvate do političke nemoći i na pozicije objekta vrijednog samo za to da drugi njime manipuliraju; ukazala je i na Supilov neuspjeh da stvori u Hrvatskoj unutrašnje snage koje će, pored ostalog, živo i presudnije utjecati na stvaranje državne zajednice Jugoslavena.

Po mišljenju nekih, najvažnije je razdoblje u Supilovom životu bilo ono ratno. Tome periodu posvetio je Dragovan Šepić nekoliko radova o Supilu. Naime, Šepić je sistematski započeo objavljivati članke i rasprave o Supilu, ali ne na osnovu, najčešće, publicističkih ili memoarskih tekstova, kako su to radili neki prije njega a rade i sada, već na temelju izvorne građe, koju dobrim dijelom sačinjava upravo Supilova rukopisna ostavština. Osim toga, Šepić je dijelove te ostavštine objavio i u integralnom obliku, tako da svaki onaj koji se zanima za Supila može provjeriti i Šepićeve zaključke, ali i ranija razmatranja mnogih.

Iz Šepićevih analiza, te iz građe koju je objavio proizlazi da je Supilo bio uvjeren kako opstanak Hrvata kao subjekta u povijesnim zbivanjima i tvorca vlastite budućnosti leži u rušenju stoljetne carevine Habsburgovaca. Samo u zajednici s ostalim Jugoslavenima i Hrvatima će moći razviti sve svoje ljudske potencijale. Zbog toga je odmah poslije ubojstva Ferdinanda i Sofije — promoćuran kakav je bio u nekim situacijama — pobjegao u Italiju. Otada, zapravo, započinje njegova glavna akcija — očuvanje istočne jadranske obale za buduću slobodnu Hrvatsku, te — naravno — rad na stvaranju zajednice Jugoslavena, u kojoj će ravnopravan činilac biti i slobodna Hrvatska. D. Šepić, dalje, vrlo često korigirajući neka ranija mišljenja — iako suviše mirno i koji put pretjerano oprezno — na nov način osvjetljava niz problema iz toga vremena: etape razvoja i rada na stvaranju prve Jugoslavije, vulgarno-osvajacke tendencije talijanskih imperijalističko-iredentističkih krugova, užas Supila kada je shvatio svu strahotu priproste gluposti ruskih carskih činovnika, njegovu potvrdu starog svog otkrića da se zanosio lažnom nadom, kao Karađorđevićeva i Pašićeva Srbija čak ni u sudbinskim trenucima ne zasluži da ju se — ni u tragovima — nazove jugoslavenskim Piemontom, tešku Supilovu borbu unutar i izvan Jugoslavenskog odbora da prođe sa svojim idejama, pokušaje da osigura što samostalniji razvoj Hrvatske, daka-ko, samo u okviru zajednice Jugoslavena, itd.

Dragovan Šepić je 1956. god. objavio prvi dio rasprave Supilo u emigraciji (Prvi dio studije o radu Frana Supila u emigraciji (srpanj 1914 — lipanj 1915). Jadranski zbornik 1, Rijeka—Pula 1956, str. 41-98; drugi dio je objavljen u sv. 3, 1958, str. 207—243; ne znam zbog čega je Šepić prestao objavljivati svoj tekst u spomenutom Zborniku), kojom se predstavio kao vrstan znalac Supilove aktivnosti u ratno doba. Šepić je kasnije ovaj svoj rad, dopunjen, ispravljen i proširen, u skladu s novijim istraživanjima, objavio u knjizi *Supilo diplomat* (Zagreb, 1961, str. 275. Iako u tom djelu nije namjeravao prikazati Supila isključivo kao osobu, niti je želio dati konačnu ocjenu njegova rada, već ga je nastojao što cjelovitije staviti u okvir vremena od 1914—17, kada je odlučno rješavan najteži ishod bitke za ujedinjenje Jugoslavena — Šepić ipak nije mogao izbjeći i subjektivni pristup razmatranju Supilova udjela u svemu tome, potaknut prije svega prazninama u djelima svojih prethodnika o istome problemu, a možda i građom — izvornom, često prvi put upotrijebljenom. No, to djelo — gotovo monografija o jednom razdoblju Supilova života — predstavlja izuzetan domet u literaturi o Supilu u nas.

Među Šepićevim radovima treba istaknuti i raspravu *Srpska vlada i počeci Jugoslavenskog odbora* (Historijski zbornik XIII, Zagreb 1960, str. 1—45) u kojoj je ukazano na Supilovu ulogu oko stvaranja tog tijela, kao i na sve one konfrontacije između JO i Pašićeve vlade, u kojima je — nerijetko — bio upravo Supilo središnja ličnost. — U radnji *Srpska vlada, Jugoslavenski odbor i pitanje kompromisne granice s Italijom* (Jugoslavenski historijski časopis, III, 3, Beograd, 1964, str. 37—55) Šepić govori o Supilovoj akciji oko očuvanja naših krajeva pred aspiracijama vladajućih krugova Kraljevine Italije. — Važan je i članak *Supilov prijedlog o osnivanju Hrvatskog odbora (u ožujku 1916)*; (Dubrovnik, XI, 4, 1968, str. 106—116). Šepić je raspravio zanimljivo pitanje što se pojavilo s tek pronađenim zapisom u Trumbićevoj ostavštini iz 1916, u kojem stoji da je Supilo tražio da se formira Hrvatski odbor, te da se prekine i sa Srbijom i Jugoslavenskim odborom. To je, za-

pravo, bio rezultat Supilovih iskustava s predstavnicima Kraljevine Srbije. Šepić je napisao: »Supilov prijedlog o osnivanju posebnog Hrvatskog odbora Trumbić je odbio iz razumljivih razloga koji su bili zaista jaki i opravdani«,³⁷ što u daljnjem tekstu i obrazlaže.

D. Šepić je objavio i izbor iz korespondencije Supila iz kraja 1914. i početka 1915. (*Iz korespondencije Frana Supila*, Arhivski vjesnik, 1958, str. 251—290; II, 1959, str. 337—368). Ova pisma predstavljaju prvorazredan povijesni izvor; u njima Supilo daje svoje mišljenje o nacionalnom pitanju, o međunarodnim političkim problemima, itd. — Daljnji korak k neposrednom uvidu u Supilovu djelatnost tijekom prvog svjetskog rata je i knjiga *Pisma i memorandumi Frana Supila (1914—1917)*; ovdje je Šepić donio stotinjak Supilovih tekstova, počevši od 2. IX 1914, kada se iz Venecije javio svojoj prijateljici Gini Lombroso-Ferrero, do 22. VIII 1917, kada joj je iz Londona pisao da je upućen na promatranje kod liječnika zbog nervnih napada. Šepić je, zapravo, skupio na jednom mjestu velik dio izvornog materijala što je ostao od Supila iz ratnog perioda, a bio je, dijelom, objavljen na više mjesta prije i poslije drugog svjetskog rata. — Šepić je objavio i zanimljiv tobožnji Trumbićev »Dnevnik« koji da je pisan između 27. IX 1914. i 11. II 1915, dakle u vrijeme kada počeci »organiziranja jugoslavenskih emigranata u Italiji i prvi kontakti sa srpskom vladom, kao i dogovori o akciji, koja će biti od velikog značaja za stvaranje zajedničke jugoslavenske države« (str. 167). No, bez obzira na to što su ti zapisi, najvjerojatnije, nastali poslije rata, Trumbić ovaj put Supila nije zaobišao. (Historijski pregled, V, 2, Zagreb, 1959, str. 165—189). — Važna su i svjedočanstva drugih suvremenika — M. Vesnića, L. Vojnovića, M. Boškovića i drugih — o radu Supila 1914—17, što ih je Šepić priredio za objavljivanje (Historijski pregled, IX, 3 i 4, Zagreb, 1963, str. 208—224 i 303—321). Upozoravam na Šepićevu radnju u kojoj je također ukazao na Supilove zasluge u brzom otkrivanju međunarodnih špekulacija s našim područjem. (*Pitanje tajnosti Londonskog ugovora od 1915. g.*, Zbornik historijskog instituta Slavonije 2, Slavonski Brod, str. 85—105). Šepić je prikazao u više svojih radova i pozitivan odnos Supila prema Krfskoj deklaraciji iz 1917. godine — iz kojega je proizišao i poznati Supilov nacrt buduće države Treba upozoriti i na Šepićevo predavanje na dubrovačkoj proslavi obljetnice Supilova rođenja, kada je govorio o odnosu Supila prema Talijanima; ovom prilikom razmotrio je i razdoblje prije 1914. Osnovna je Šepićeva misao da Supilo u Talijanima i talijanašima u nas ni prije ni poslije 1914. nije gledao neprijatelje, već samo nesvjesno oruđe u rukama dualističke politike Beča i Budimpešte, da sukobi između Talijana i Hrvata koriste posebno njemačkoj ekspanziji na Balkan i Jadran, da su iredentističke akcije kratkovidna politika onih krugova koji žele za sebe što duže zadržati privilegirani položaj na istočnoj obali Jadrana. (Verzije tog referata objavljene su pod naslovima *Frano Supilo i Talijani*, Dubrovački vjesnik, XX, 1043/4, 17. X 1970, str. 13, i *Supilo prema Talijanima*, Novi list, XXIV, 249, Rijeka, 20. X 1970, str. 8).

I — za kraj osvrta na Šepićeve priloge o Supilu — treba riječ-dvije kazati i o rezultatu Šepićeva zadnjeg truda — o knjizi koja je ovih dana (prosinac 1970) izašla iz tiska: *Frano Supilo, Politički spisi. Članci, govori, pisma, memorandumi*. Šepić je te materijale priredio za objavljivanje, popratio uvidom (*Političke koncepcije Frana Supila*, str. 7—95), te bibliografskim podacima, popisom glavnih izvora, kazalom osoba i kratkom napomenom o ovoj zbirci. Ovdje nije mjesto osvrta na Supilove članke i drugi materijal, ali je potrebno istaknuti da Šepićev uvod predstavlja zaokruženu sliku o Franu Supilu, od njegovih prvih političkih koraka do smrti (Supilovi tekstovi započinj s »Programom«, objavljenim u »Crvenoj Hrvatskoj«, I, 1, 7. II 1891, a završavaju s pismom F. Supila J. Jovanoviću, 22. VII 1917). Zapravo, zadnji dio tog uvoda (od VI poglavlja dalje) Šepić je već objavio pod naslovom *Hrvatska u koncepcijama Frana Supila o ujedinjenju*. (Forum, VII, knj. XV, 2—3, Zagreb, 1968, str. 343—381). No, dopunjen sada s prvih pet poglavlja Šepićev rad zapravo započet je još pred dvadesetak godina sistematskim iznošenjem i obradom poznatih i nepoznatih činjenica o Supilu — ponovno

potvrđuje činjenicu da Supilo stoji čvrsto ukopan u prilike svog vremena. Nakon Šepićevih radova, a posebno ovog posljednjeg, Supilo zaista više ne lebdi u povijesti Hrvata kao romantična osoba s aureolom tragike jednog naroda; o njemu se, mislim, ne bi smjelo pisati bilo što i s — trenutnim — nazdravičarskim nadahnućima. Šepić je gotovo u tolikoj mjeri produbio spoznaju o Supilu da će se naći rijetko koji pisac koji neće posegnuti za nekim od Šepićevih radova, a posebno ovim posljednjim, koji govore — za mnoge — gotovo jedino zanimljivom dijelu Supilova stvaralačkog potencijala. Skupivši na jednom mjestu rezultate svih dosadašnjih razmišljanja o Supilu, svih svojih istraživanja, svih svojih objavljenih djela, iznijevši pred čitaoca najvažnije Supilove tekstove, Šepić, prisiljava sve koji se Supilom, njegovim idejama i radom bave da se s njim slože u osnovnome: Supilo nije političar koji je lebdio u oblacima, Supilo nije samo tako zalutao — tamo negdje — iz južne Hrvatske u hrvatsku i evropsku politiku, nego je to bila snažna ličnost sposobna da udari neizbrisivi pečat hrvatskoj prošlosti uopće, a ne samo razdoblju od kraja 19. st. do drugog desetljeća našeg stoljeća.

Petar Strčić

KRČKI ZBORNIK

2

KRK
1971

KRČKI ZBORNIK

POVIJESNOG DRUŠTVA OTOKA KRKA
PODRUŽNICE POVIJESNOG DRUŠTVA HRVATSKE

SVEZAK 2

Urednički odbor:

dr BRANKO FUČIĆ
PETAR STRČIĆ (glavni urednik)
RIKARD ŽIC
RUDOLF ŽIC

Ovaj je svezak uredio:

PETAR STRČIĆ

Slika na koricama: MILA KUMBATOVIĆ (Motiv grba Omišlja)